

«ПРИХОВАНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН» СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

Бондарева Є. Р., Орлова М. В.

Наук. керівник: канд. соціол. наук, доц. **Марущенко О. А.**

Харківський національний медичний університет

Гендерна дискримінація є одним з найпоширеніших різновидів дискримінації у сучасному світі. Патріархатний режим, що історично утвердився на нашій планеті, вибудував таку систему соціальних відносин, де чоловіки як група мають привілеї, зокрема доступ до влади і різного роду ресурсів, тоді як жінки (як група) перебувають у підкореній позиції. Навіть сьогодні, у XXI столітті, показник гендерного розриву настільки відчутний, що на його подолання, за даними Міжнародного економічного форуму, знадобиться не менше 100 років (і це за умов, якщо нинішні темпи демократизації суспільства принаймні збережуться), а у трудових відносинах – приблизно вдвічі більше [1].

Роль освіти в утвердженні гендерної нерівності, звісно, є вирішальною. Саме освіта формує життєві орієнтири людини, дає набір певних установок, впливає на створення життєвих сценаріїв. Освіта не тільки постійно бере до уваги стать дітей та орієнтується на неї – вона якраз і продукує відмінності між людьми різної статі, розрізняючи і підкреслюючи стать дітей, як ніби розсортовуючи їх у дві різні скриньки. Передаючи кожному наступному поколінню гендерні стереотипи, освіта, таким чином, ніби відтворює гендерну нерівність суспільства, адже як результат слідування стереотипам дівчата і хлопці знову «окупують» ті самі позиції у соціальній ієрархії: чоловіки займаються, переважно, продуктивною працею, жінки – репродуктивною; чоловікам як мету патріархатний режим ставить соціальний успіх, жінкам – щасливе заміжжя і створення сім'ї. Усталені в освіті гендерні стереотипи фактично призводять до відповідної дискримінації, і саме в цьому полягає їхній негативний вплив.

Гендерні дискримінаційні практики в освіті активно досліджуються наукою з кінця 60-х років минулого століття, коли було встановлено, що

відповідний освітній вплив вкрай рідко відбувається прямо і безпосередньо, а скоріше навпаки – непрямо, «приховано».

Відкриття, яке у 1968 році зробив американський дослідник Філіп Джексон, суттєво просунуло наукову спільноту у розумінні механіки передачі гендерних стереотипів за посередництва освіти. Саме в його книзі «Життя в класних кімнатах» вперше було сформульоване поняття «прихований навчальний план» [2]. Ф. Джексон вважав, що «прихований навчальний план» – це ті цінності, диспозиції, норми, навички, які передаються ніби паралельно з навчанням і сприймаються незалежно від теми уроку або предмету. Як значно пізніше написав про це Дж. Вінк: «Якщо уявити навчальну програму в поточному вигляді річки, то «прихований навчальний план» – це низові підводні течії, небезпечні і невидимі, які можуть затягнути нас в глибину раніше, ніж ми це встигнемо усвідомити» [3].

Узагальнюючи подальші дослідження «прихованого навчального плану», слід сказати, що він виникає всюди, де в навчанні з'являється якийсь соціальний контекст, фігурують люди як персонажі чи реальні постаті (наприклад, педагоги в класах, персонажі у підручниках, дійові особи в шкільних спектаклях). Ці жінки й чоловіки (тут і далі йтиметься виключно про гендерний вимір «прихованого навчального плану») кимось є, чимось займаються, до чогось прагнуть, ведуть певний спосіб життя, і лише самим фактом своєї присутності дають аудиторії певні конкретні меседжі для наслідування. Мабуть, найефективніший спосіб відтворити гендерну нерівність через освіту, це наділити саме цих вигаданих чи реальних чоловіків та жінок певною стереотипною «начинкою» (ролями, професіями, шаблонами поведінки тощо).

«Прихований навчальний план» намагається нас переконати, що існують дві статі, які є вкрай несхожими між собою, ледь не протилежними біологічними видами, саме через що вони і займають різні позиції у суспільстві (чоловіча є домінуючою), і так має бути. Головне завдання «прихованого навчального плану» – передати дитині «відчуття свого місця» [4].

Російська дослідниця О. Ярська-Смірнова, чию методологічну позицію ми підтримуємо і беремо як основу для нашого дослідження, пропонує виділити три рівні «прихованого навчального плану», що взаємопов'язані та характерні для будь-якого закладу освіти:

- організаційний рівень начального закладу (тобто, організаційна улаштованість закладу освіти та особливості його нормативної системи);
- зміст освіти;
- стиль викладання й комунікації [5, с. 296-297].

«Прихований навчальний план» сучасної української освіти досі є малодослідженим явищем, хоча в останнє десятиліття вітчизняна наука намагається ґрунтовно вивчити його сутність (слід відзначити, передусім, роботи С. Віхор, В. Гайденко, Т. Говорун, Т. Дороніної, О. Кікінежді, О. Луценко, О. Марущенка, О. Плахотнік та деяких інших). Натомість, як правило, ці дослідження фокусуються на вивченні шкільної освіти, що, можливо, пояснюється не тільки її значущістю в процесі становлення дитини, а й стандартизованістю й уніфікованістю самого об'єкту дослідження.

При цьому вища школа, як не дивно, залишається обабіч таких дослідницьких інтересів. Хоча побудована вона за дуже схожими із загальноосвітньої школою принципами, має у своїй структурі ледь не ті самі компоненти та той самий порядок речей. Єдине, що відрізняє її сутність від аналогічної в школі – це те, що виші мають справу вже із дорослими людьми, у яких є усталені моральні принципи, сформований світогляд, своя особиста думка з багатьох питань.

Але чи зникає від такої «дорослості» сам стереотипний вплив закладу освіти на особу, що навчається? Хіба «прихований навчальний план» відсутній у закладах вищої освіти? Чи все-таки гендерний розподіл та відповідний стереотипний вплив зберігається і тут?

Власне, **мета** цієї статті якраз і полягає у тому, щоб схарактеризувати «прихований навчальний план» сучасного університету» і спробувати дати відповідь на вищезазначені запитання. Дослідження є пілотним, тобто пробним, тому воно проводилось виключно в тому виші, в якому навчаються самі дослідниці – у Харківському національному медичному університеті. Дослідження «прихованого навчального плану» базувалося на вище описаній методології О. Ярської-Смірної, з тією лише різницею, що дослідницями умисно був випущений компонент «зміст освіти». На відміну від шкільної освіти, де навчання реалізується у строгій відповідності до затверджених міністерством

навчальних програм і планів, у вищій школі, що, як відомо, має певну автономію, цей компонент є значно більш диверсифікованим, навіть, коли йдеться про лише медичну вищу школу, тобто виш одного певного профілю. Таким чином, дослідження змісту освіти в університеті, навіть поверхневе, є предметом окремого великого дослідження, що, можливо, стане наступною метою авторок.

Отже, дослідження «прихованого навчального плану» вишу базуватиметься на двох інших його компонентах: організаційному, а також стилю викладання й комунікації.

1. Організаційний компонент «прихованого навчального плану» університету

Цей компонент складається з доволі великою кількості елементів-складників. Ми вирішили сконцентруватися на трьох з них:

- а) гендерний розподіл посад;
- б) особливості візуально-інформаційного компоненту;
- в) гендерна сегрегація у просторі.

Як відомо, у загальноосвітній школі переважна більшість педагогічного персоналу – це жінки. А як з цим у вищій освіті?

Чим вищим є освітній рівень, тим більшою є доля чоловіків на різних посадах. Це можна пояснити тим, що з кожним наступним освітнім рівнем зростає і престижність такої зайнятості, а також матеріальне заохочення.

Зробивши контент-аналіз такого відкритого інформаційного ресурсу, як офіційний сайт університету, ми виявили наступне співвідношення жінок і чоловіків на керівних посадах: чоловіків – 83,3 %, жінок – 16,7 %, причому і ректор, і усе проректори вишу – це чоловіки. А от серед деканів факультетів частка жінок вже є вищою – 37,5 %. Серед осіб, які очолюють окремі відділи університету, жінок взагалі майже дві третини (65 %).

Цікавим є співвідношення жінок і чоловіків на кафедрах. Загалом, жінок тут більше (приблизно 60 %). Але чим вище посада, тим їх частка зменшується (в принципі, це можна вважати ледь на законом будь-якої великої організації). Наприклад, якщо на асистентських посадах жінок – переважна більшість, то на рівні завідуючих бачимо інакшу пропорцію: 31 жінка з 70 завідувачів, в процентному співвідношенні – це 44,3 %.

Інший важливий розріз розподілу посад – це горизонтальний – хто який предмет в університеті викладає. Навіть поверхневий аналіз показує, що, наприклад, у філологічних і педіатричних кафедр – жіноче обличчя, тоді як, наприклад, у хірургічних – навпаки, чоловіче.

Чому розподіл посад як компонент «прихованого навчального плану» є настільки важливим? Бо він є прямим відбитком системи стереотипів і гендерної ієрархії. І це не може не позначатися, скажімо, на майбутніх професійних траєкторіях студентства, яке за цим розподілом спостерігає.

Переходимо до візуально-інформаційного компоненту університету як організації. Як правило, під ним розуміють так званий «плакатний простір». У школах ми можемо побачити велику кількість плакатів, наприклад, щодо правил пожежної безпеки чи дорожнього руху. Не важко помітити, що на них, переважно, зображені хлопці, причому як порушники цих правил, що, безперечно є стереотипом (щодо пожежної безпеки, можливо, дівчата порушують їх навіть частіше, бо саме вони готують та займаються прибиранням в оселях).

Плакати з техніки безпеки в університеті також зустрічаються, і там так само зображені чоловіки (вже дорослі) як порушники встановлених правил, а також інші чоловіки – як ті, хто наводить лад. Але у будь-якому разі, на таких плакатах жінки – це, переважно, «невидимки». Що теж є відображенням стереотипів.

Що ж ще з візуально-інформаційного сегменту ми можемо побачити саме у вищому закладі освіти? Майже на кожній кафедрі у коридорі висять портрети відомих у цій сфері вчених. Виявилось, що на цілому ряді кафедр зовсім відсутні портрети жінок. Наприклад, кафедра хімії: авжеж, ми приймаємо те, що раніше наукою займалися переважно чоловіки, але ж і жінки здобули чимало відзнак! Як можна забути про здобутки Марії Складовської-Кюрі чи Лізи Майнтер?

Пройшовши з дослідницькою метою коридорами і поверхами центрального корпусу університету та порахувавши кількість портретів жінок та чоловіків, ми побачили, що серед 150 зображень жіночих – лише 15, тобто тільки 10 %, і таке співвідношення ми вважаємо неприпустимим.

Візуально-інформаційний елемент є надважливим. Він має дуже великий вплив на свідомість та підсвідомість людини. У тому числі він формує у нас

гендерні стереотипи: «жінка слабша за чоловіка», «жінка має сидіти вдома, доглядати дітей, робити хатню роботу», «жінки навряд чи можуть стати видатними науковцями, політиками тощо».

Ще один елемент-складник організаційного компоненту – це гендерна сегрегація (тобто, штучне розділення дівчат і хлопців) у просторі. В університеті цей елемент не настільки актуальний, як у школі. Але його прояв все ж можна віднайти, наприклад, на заняттях з фізичної культури.

Як відомо, у школі на уроках фізичного виховання прийнято вишиковувати дітей, причому спочатку у стрій стають усі хлопчики, а потім – усі дівчатка. «Дітей вишиковують за зростом» – кажуть викладачі. Але ж у середніх класах дівчатка розвиваються значно швидше й мають, як правило, вищий зріст! Але цей факт не змінює гендерного ранжиру.

Таке саме вишиковування ми майже завжди спостерігаємо і в університеті. Більш того, на заняттях з фізичної культури хлопці й дівчата мають до того ж і різні вправи (вважається, що хлопці спритніші й сильніші за дівчат, та насправді це все дуже індивідуально)! Незалежно від викладача, хлопцям приділяють і значно більше уваги, зазвичай й звертаються до них більш шанобливо!

Таким чином, ще раз підтверджується стереотип, що фізичний розвиток – це для чоловічої статі, а дівчатам він наче не потрібен. А штучне розділення хлопців і дівчат при вишиковуванні нагадує усім, хто є головнішим за «соціальним зростом».

2. Стиль викладання й комунікації як вимір «прихованого навчального плану» в університеті

Цьому виміру приділяється особлива увага, адже саме тут розкриваються таємниці основної комунікації будь-якого закладу освіти – між тією особою, яка вчиться, і тією, яка вчить. Тут йдеться про те, що педагог – це теж продукт культури, який у своїй діяльності може свідомо чи несвідомо передавати студентству гендерні стереотипи.

Неодноразово ми бачили у школі, як по-різному педагоги ставляться до хлопців та дівчат. Починаючи з різних завдань для кожної статі та закінчуючи різним ступенем покарання у випадку якоїсь провини дитини. Наприклад, бешкетування може залишитися непокараним у випадку з хлопчиками (бо, згідно стереотипів, їм «призначено» бути більш активними), а той самий

проступок з дівочого боку якраз отримує осуд (дівчатка ж вважаються посидючими), хоча начебто зрозуміло, що усі діти є різними.

Схожі ситуації ми спостерігали і при розподілі завдань. Наприклад, вважається, що саме хлопчики наділені «технічним мисленням», тому в школі саме їм дають більше складних завдань з математики, фізики. А дівчатка отримують більше навантаження на мовних предметах – таких, як англійська мова чи українська мова та література.

Але чи можна таке гендерне упередження побачити в університеті? Аби дати відповідь на це запитання, ми провели невеличке соціологічне дослідження серед студентства, що навчається на 1-2 курсах університету (загалом опитано 60 осіб).

Була розроблена стандартизована анкета, що складалася з 7 запитань (див. табл. 1). Фактично, студентству пропонувалося пригадати, чи трапляються під час їхнього навчання в університеті ті чи інші випадки гендерної дискримінації з боку тих, хто викладає. Зведені по всіх 7 запитаннях дані представлені у таблиці 1.

Відповідно до результатів опитування, найчастіше викладацький склад університету нав'язує студентству власне бачення того, що таке «справжній чоловік» / «справжня жінка» (зазначило більше половини опитаних – 51,0 %), практикує свідомий поділ студентства за статтю (43,9 %), частіше звертається до осіб тієї статі, для якої предмет начебто (згідно зі стереотипами) є важливішим (40,8 %).

По цих же трьох позиціях відсоток респонденток/-ів, що утруднилися з відповіддю, є мінімальним (в межах 12-13 %). А от якраз максимального значення (35,8 %) він набуває у випадку підтвердження / непідтвердження фактів звертання до хлопців за прізвищем, до дівчат – за ім'ям: вочевидь, раніше, впродовж свого шкільного життя, студентство настільки звикло до такого стилю звертання (бо воно і досі домінує в шкільній практиці), що іноді, коли тебе запитують, не завжди можна точно пригадати, чи були насправді такі факти саме в університеті, чи ні.

Як бачимо з даних таблиці, фактично, лише по одній її позиції відсоток опитаних осіб, що не підтверджують існування стереотипних викладацьких практик, в декілька разів перевищують кількість тих, хто з такою практикою

зустрічалися – «при однаковому порушенні норм поведінки частіше викладач/-ка карав/-ла дівчат, тоді як провина хлопців нерідко залишалася поза увагою». Звернемо увагу на те, що у загальноосвітній школі така практика з боку педагога є дуже поширеною, і не виключено, що в університеті вона якраз зустрічається рідше.

Таблиця 1

Підтвердження / непідтвердження гендерних стереотипів у стилі викладання і комунікації в університеті (%)

№	Чи траплялися за час, що минув з моменту Вашого зарахування до ХНМУ, випадки, коли викладач/ка...	Так	Ні	Важко сказати
1	... звертався/-лася до хлопців за прізвиськом, до дівчат – за ім`ям	26,5	37,7	35,8
2	... свідомо ділив/-ла студентство за ознакою статі (наприклад, на команду хлопців і команду дівчат)	43,9	43,8	12,3
3	... наполегливо пропагував/-ла власне бачення того, що таке «справжній чоловік» / «справжня жінка»	51,0	36,3	12,7
4	... давав/-ла студентам і студенткам різні за змістом, характером і складністю завдання	31,0	39,7	29,3
5	... при однаковому порушенні норм поведінки частіше карав/-ла дівчат, тоді як провина хлопців нерідко залишалася поза увагою	16,0	56,0	28,0
6	... частіше звертався/-лася до осіб тієї статі, для якої цей предмет начебто (згідно стереотипів) є важливішим	40,8	46,3	12,9
7	... до ініціативи, самовираження, активності, самостійності частіше стимулював/-ла хлопців, чекаючи від них і більш високих результатів та публічно наголошуючи на цьому	29,2	50,1	20,7

То ж, за результатами опитування робимо висновок, що студентство таки звертає увагу на стиль викладання і комунікації, а той, у свою чергу, дійсно «насичений» певними гендерними стереотипами, і це, у цілому, є певним продовженням педагогічного стилю, що притаманний шкільній освіті.

Таким чином, за результатами вивчення «прихованого навчального плану» університету, можна зробити деякі загальні висновки, головний з яких такий: «прихований навчальний план» (у гендерному вимірі) в практиці вищої школи таки існує, і те, що університет має справу із дорослими людьми, не змінює самі стереотипні системні впливи. Так, очевидно, що більш вагомими посадами обіймають чоловіки, що менш помітно на кафедрах, але більше – у загальній керівній структурі вишу. У візуально-інформаційному компоненті навчального закладу домінують зображення чоловічої статі, також спостерігається гендерна сегрегація у фізичному просторі, принаймні з одного з предметів. Нарешті, стилю викладання і комунікації також, у цілому, притаманні гендерні стереотипи, причому деякі з них є яскраво вираженими. Отже, університет як заклад освіти, транслюючи гендерні стереотипи особам, які навчаються, у такий спосіб бере участь у відтворенні гендерної нерівності суспільства. Тому більш детальні і глибокі вивчення «прихованого навчального плану» закладів вищої освіти повинно стати темою майбутніх гендерних досліджень.

Література

1. The Global Gender Gap Report 2017. URL: <http://weforum.org> (дата звернення 09.11.2018 р.).
2. Jackson, P.W. *Life in Classroom*. N.Y.: Holt, Rinehartand Winston, 1968.
3. Марущенко О. Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012. 88 с.
4. Марущенко О. А. «Прихований навчальний план» сучасної школи: методологія та структурування предмету дослідження. *Гендер-PRO: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції студентства й наукової молоді*. Харків, 2013. Вип. 1. С. 58-59.

5. Ярская-Смирнова Е. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана. *Гендерные исследования*. 2000. № 5. С. 295-301.

6. Віхор С. Психолого-педагогічна підготовка педагогів з врахуванням феномену «прихованого навчального плану». URL:http://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/pedos3t/tom1/26_vykhor.pdf.

7. Гендерна педагогіка : хрестоматія : навч. посіб. [для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. В. Гайденко. Суми : «Університетська книга», 2006. 314 с.

8. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: генеза розвитку». *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Полтава, 2011. С. 22-29.

9. Коваль С.М. Гендерна асиметрія в навчально-виховному процесі ВНЗ: прихований навчальний план. *Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Вища школа: інтеграція і співробітництво освітніх систем»*. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. С. 105-108.

10. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / ред. колегія посіб. : В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянська, М. М. Скорик. К. : «К.І.С.», 2004. 536 с.

11. Остапчук О.Л. «Прихований навчальний план» або «Прихована навчальна програма» (*hidden curriculum*). *Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект* : [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко; відп. ред. Н.П. Павлик. Житомир: Видавництво, 2014. С. 187-190.

12. Сабунаева М.Л. Гендерная экспертиза урока. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И.С. Клециной. СПб.: Питер, 2003. С. 359-365.